

Doi Numarası / Doi Number: [10.55666/folklor.1017852](https://doi.org/10.55666/folklor.1017852)

KAZAKİSTAN'DA HAYVAN KÜLTÜ VE 12 HAYVANLI HALK TAKVİMİ

Gülmira KARİMOVA* & Fikret TÜRKMEN**

Öz

Zamanı tarif etmek ve kayıt altına alabilmek için insanoglu çevresinde olan bitenleri gözlemlemiş, tabiat olaylarını basit sistemlerle dilimlere bölerek gün, hafta, ay ve yıl gibi dönemlerle ölçülebilir hâle getirmiştir. Bu dönemleri nasıl başlatacağı ve nasıl bir kayıt sistemi yaratacağı meselesinde çevresindeki hayati önem taşıyan olaylardan faydalanmıştır.

Hayvanlar ve bitkiler, özellikle Türk boyları için, farklı derecelerde anlam ifade etmekte ve günlük hayatlarında da çok önemli rol oynamaktadır. Hayatın en mükemmel ve en güçlü temel kaynağını oluşturan, bütün insanlığın kökeninde bulunan ve ebediyete ulaşmalarını sağladıkları için insandan ayrı düşünülmemeyen hayvanlar ve bitkiler, her zaman ön sıralarda yer almış ve bir örnek, bir sembol, bir kült olarak hayatın temel görüntüsü ve varoluşun ifadesi olmuştur. Hayvanlarla bu kadar içli dışlı olan Türk toplumu, zaman kavramı ile hayvanlar arasında bir ilişki kurmuş ve on iki dilimli sistemi yaratmıştır. On ikili dilimlerden oluşan bir takvim düşünmüş ve zaman kavramını hayvanlarla özdeşleştiren bir zaman anlayışı geliştirmiştir.

On iki yılda bir devreden bu takvimin her bir yılı belli bir hayvan adıyla anılmış ve o hayvanın özelliklerinin adının verildiği yılı etkilediğine inanılmıştır. On iki hayvanlı devir tamamlanınca, aynı sıra tekrar başlamaktadır. Kazakistan'daki "On İki Hayvanlı Türk Takvimi" ile ilgili pek çok efsane ve varyantı derlenmiş ve yayınlanmıştır. Bu yayınlarda metinler yer almakta ve yıl adları ile ilgili inançlar dikkat çekmektedir. On iki yıla adlarını veren hayvanlar helal ve haram hayvanlar olarak iki gruba ayrılmaktadır. Haram hayvanların adını taşıyan yıllar uğursuz, kıtlıklar ve felaketlerle dolu, helal hayvan isimlerini taşıyan yıllarda huzur ve bereket olacağına inanılmaktadır. Domuz yılında doğan Kazaklar bu hayvanın adını gizlemekte ve doğum yılı sorulduğunda "Kara Geyik" demektedirler. Ayrıca doğduğu yıla mensup hayvanı da öldürmez ve kesmezler. Altay Kazakları da koy yılının en bereketli yıl olduğuna inanırlar. At yılı, ejderha yılı ve maymun yılı da bereketlidir. Tavşan, yılan, sıçan ve domuz yılları kıtlık ve felaket yıllarıdır.

Çalışmada Kazak kültüründe yer alan 12 Hayvanlı Türk Takvimi hakkında bilgiler verilip hayvan kültü üzerine tespitlerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, folklor, efsane, halk takvimi, hayvan kültü.

ANIMAL CULT IN KAZAKHSTAN AND 12 ANIMAL PEOPLE CALENDAR

Abstract

In order to describe and record time, human beings have observed what is going on around them, divide natural events into slices with simple systems and make them measurable with periods such as days, weeks, months and years. Mankind has benefited from the vital events around it in the matter of how to initiate these periods and how to create a recording system on them.

Animals and plants mean different degrees, especially for Turkish tribes, and play a very important role in their daily lives. Animals and plants, which constitute the most perfect and strongest basic source of life, are at the origin of all humanity and are not considered separately from human beings, have always been at the forefront and have

* Dr. Öğr. Üyesi. The National Pedagogical University Named After Abai, Almatı/KAZAKİSTAN sarsemhangulmira@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7711-4151

** Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Emekli Öğretim Üyesi, İzmir/TÜRKİYE turkmen.fikret@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9108-2475

been the basic image of life as an example, a symbol, a cult, and the expression of existence. Turkish society, which is so close to animals, has established a relationship between the concept of time and animals and created the twelve-slice system. He thought of a calendar consisting of twelve zones and developed an understanding of time that identifies the concept of time with animals.

Each year of this calendar, which runs every twelve years, is named after a certain animal, and it is believed that the characteristics of that animal affect the year in which its name is given. When the twelve animal cycle is completed, the same sequence begins again. Many legends and variants of the "Turkish Calendar with Twelve Animals" in Kazakhstan have been compiled and published. There are texts in these publications and the beliefs about the year names draw attention. The animals that give their names to the twelve years are divided into two groups as "halal" and "haram" animals. It is believed that the years bearing the names of haram animals are unlucky, full of famines and disasters, and years bearing the names of halal animals will bring peace and abundance. Kazakhs born in the year of the Pig hide the name of this animal and when asked about the year of birth, say "Black Deer". In addition, they do not kill or slaughter an animal belonging to the year it was born. Kazakhs living in the Altai region also believe that the "bay" (sheep) year is the most fertile year. The year of the horse, the year of the dragon and the year of the monkey are also fertile. The years of the rabbit, snake, rat, and pig are years of famine and disaster.

In the study, information about the Turkish Calendar with 12 Animals in Kazakh culture was given and determinations were made on the animal cult through the legend texts.

Keywords: Kazakhstan, folklore, legend, folk calendar, animal cult.

Giriş

Hayvanlar ve bitkiler, özellikle Türk boyları için, farklı derecelerde anlam ifade etmekte ve günlük hayatlarında da çok önemli rol oynamaktadır. Hayatın en mükemmel ve en güçlü temel kaynağını oluşturan, bütün insanlığın kökeninde bulunan ve ebediyete ulaşmalarını sağladıkları için, insandan ayrı düşünülmeyen hayvanlar ve bitkiler, her zaman ön sıralarda yer almış ve bir örnek, bir sembol, bir kült olarak hayatın temel görüntüsü ve varoluşun ifadesi olmuştur (Roux, 2005: 13). J. Paul Roux'nun belirttiği bu gerçek, toplumlar için de geçerlidir. Hayvan ve bitkiler toplumların sosyal yapısını da belirlemektedir. Hayvanların ağır bastığı bozkır kültüründe akıncı toplum yapısı egemendir. Bu, sürekli dinamizm anlamına gelir. Yaratılan her türlü kültürel üründe bu dinamizm açık olarak görülür.

Türkler semavi dinlere girmeden önce, mesela Sibiryada ormanlarında avcı toplumu, daha sonra bozkırlarda göçebe veya yarı göçebe çoban toplumu, son olarak da yerleşik medeniyete geçmiş çiftçi (tarancı) toplumu olarak yaşamışlardır. Yaşam şekilleri değişmiş olmasına rağmen, evreni kavramada bu değişimlerden fazla etkilenmemiş gözükmektedirler. Ancak Türk boylarının yaşadıkları coğrafi alanın genişliği, kültürel çeşitliliği ve komşularıyla olan kültürel etkileşimi de bitkilerin ve hayvanların insan kaderindeki rolünü etkilemiştir. İhtiyaçlar insan hayatını yönlendirir. Mesela, av hayvanlarının öldürülmesi, hayvanların soylarının tükenmesi korkusunu ortaya çıkarmıştır. İnsanlar eğer ihtiyacından fazla öldürürlerse kendilerinin de aç kalacağını böyle öğrenmişlerdir. Hayvanların sütü, eti ve yünü olmasa onun sağmanın veya kırkmanın anlamı olmazdı. Bunu fark eden insanlar hayvanlarla ilgili mitleri ve inanç sistemlerini yaratmıştır.

Aynı şekilde düşünmek, bitkiler için de geçerlidir. Yendiğini veya neye yaradığını bilmediğimiz bir bitki veya meyveyi toplamanın hiçbir anlamı yoktur. Avcı toplumunda bitki, yalnızca hayvanla ilgilidir. Onun devamı için lüzumlu bir şeydir.

Çobanlar için de ot önemlidir. Ot, bir taraftan yetiştiği topraktan ayrılmayı istemez diğer taraftan kozmik ritme uyarak mevsimlere göre değişir. Dolayısıyla çiftçiler için bitkiler, çoban kültüründeki algılamalardan farklı ve daha büyük öneme sahiptir. Çobanlık döneminde çimin veya otun yeşermesi, pek çok kültürel aşamayı ifade eder. Yaş kelimesi Türkçede nem, gözden akan sıvı, serinlik, taze bitki ve yaşadığı yıl sayısını ifade eder. Böylece bitki ile bir zaman ilişkisi kurulur. “Kaç yaşındasın?” dendiği zaman kaç ilkbahar gördün, senin doğumundan sonra bitki (çimen) ler kaç kere yeşerdi demek isteriz. Bu, bitkilerle ve hayvanlarla insanın birlikte yaşamaları esnasında karşılıklı oynadıkları rollere göre bazen çok önemli olmuştur.

Altaylılarda, hayvanların durumu daha da ilgi çekicidir. Altaylılarda hayvan sembolizminin ve insan toprak ilişkisinin anlamı ayrı bir önem kazanmaktadır. Toprağın ve üzerindeki canlıların, o toplum tarafından verilmiş, kendine özgü bir değeri vardır.

Hayvanlarla bu kadar içli dışlı olan Türk toplumu, zaman kavramı ile hayvanlar arasında bir ilişki kurmuş ve on iki dilimli sistemi yaratmıştır. On ikili dilimlerden oluşan bir takvim düşünmüş ve zaman kavramını hayvanlarla özdeşleştiren bir zaman anlayışı geliştirmiştir.

On iki yılda bir devreden bu takvimin her bir yılı belli bir hayvan adıyla anılmış ve o hayvanın özelliklerinin adının verildiği yılı etkilediğine inanılmıştır. On iki hayvanlı devir tamamlanınca, aynı sıra tekrar başlamaktadır. Bu yıllara göre tarih tespitine “yıl hesaplamak”, “yıl sürmek” denmektedir (Kırgız Sovet Ensiklopediyası, 1977: 545). Bu takvime göre yıl, 21 Mart'ta gece ile gündüzün eşit olduğu günle başlamaktadır. Ancak insan ömrü daima bir yıl eklenerek hesap edilmektedir. Bunun sebebi de insanın anne karnında geçirdiği dokuz ayın da bir yıl olarak kabul edilip yaşa eklenmesidir. Orta Asya'da On iki yıllık döneme “müçöl” denmektedir. Bir yıl eklendiği için sadece ilk müçöl on üç yıl olarak kabul edilir.

Hayvan kültürünün en tipik olarak karşımıza çıktığı on iki hayvanlı Türk takviminin on iki dilim halinde düşünülmesi tesadüfi değildir.

Orta Asya'dan, Balkanlara kadar bütün Türk boyları arasında korunan bu takvimle ilgili bilgiler, efsaneler ve inançlar aynıdır (Tavkul, 2007: 25-45). Bu da bize değişik dinlere mensup ve değişik coğrafyalarda yaşayan Türk boylarında ortak bir kültür bağının varlığını göstermektedir. On İki Hayvanlı Türk Takvimi hakkında pek çok efsane ve inceleme yayımlanmıştır.

On iki hayvanlı Türk takviminin ortaya çıkışıyla ilgili her Türk toplumunda ortak olan pek çok efsane oluşmuştur. Kaşgarlı'da bu takvimle ilgili efsanenin, yukarıda belirttiğimiz gibi, bir ihtiyaçtan doğduğu ifade edilmektedir. Türk idari sistemi içinde hakanın rolünü anlatan efsaneye göre, İlisu isimli bir nehirden geçmek durumunda olan hayvanlardan sadece on ikisi bu nehirden geçebilir. Bu hayvanların isimleri geçiş sırasına göre yıllara isim olarak verilir. Nehirden ilk geçen hayvan sıçan olduğu için ilk yılın ismi de “sıçan yılı” olur. Bu olay Divanü Lügati't-Türk'te şöyle anlatılır:

“Türk hakanlarından biri kendisinden birkaç yıl önce olan bir savaşı öğrenmek ister. Fakat o savaşın yapıldığı yılı tespit edemezler. Bunun üzerine bir kurultay toplanarak, gelecek nesillerin de tarih konusunda yanılmamaları için on iki burç ve on iki ay sayısınca her yıla birer ad verilmesi kararlaştırılır. Hakan ava çıkar ve yaban hayvanlarının İlisu Nehrine doğru sürülmelerini emreder. Nehre doğru sürülen hayvanlardan on ikisi nehri geçer. Her geçen hayvanın adı bir yıla verilir. İlk geçen hayvan sıçan olduğu için, ilk yılın adı ‘sıçan yılı’ olur” (Atalay, 1992: 345).

Bu bilgi de on iki hayvanlı takvimin nasıl ortaya çıktığını, insan-hayvan ilişkisinin ne kadar gerçekçi unsurlara dayandığını göstermektedir. Ancak bizim üzerinde durmak istediğimiz konu temelde bu değildir. Kaynaklar arasındaki efsanelerde sıçan-deve çatışması ve sonuçta bir ders çıkarılması da söz konusu olmaktadır.

Kazakistan'daki “On İki Hayvanlı Türk Takvimi” ile ilgili pek çok efsane ve varyantı derlenmiş ve yayınlanmıştır. Bu yayınlarda metinler yer almakta ve yıl adları ile ilgili inançlar dikkat çekmektedir. Bu inançlara göre Kazaklar on iki yıllık dilimlere “müşel” veya “müşe” demektedirler. Kazak sözlü edebiyatının zirve ismi Jambıl Jabayev, yaşname niteliğine sahip olan “Akın Boldım On Üşte” adlı şiirine, “On üçümde akın oldum/Yırtıcı kuş gibi hazırlandım” diyerek başlar. 13 yaş burada oldukça önemli bir kavramdır ve Türk boyları arasında kullanılan “12 Hayvanlı Türk Takvimi” ile bağlantılıdır. Söz konusu takvim “müçe / müçel / müçöl / müşel” adı verilen 12 yıllık devrelerden oluşmaktadır. Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü'nde (Bayniyazov vd., 2003) “müşel”; on iki hayvanlı Türk takvimine göre insan yaşının belirli evreleri olarak verilmiştir. Yine aynı sözlükte “müşel yaşı” ifadesi de her on iki yıldan sonraki yaş, yani çocukluk döneminin tamamen sona erdiği yaş olarak açıklanmıştır. Jambıl, bu mısralarda aynı zamanda akın olduktan sonra ürkek olmadığını da ifade eder. Dolayısıyla ozan, akın olmakla beraber bireysel bir tekâmül sürecine de adım atmıştır. İkinci müşel yaşı dönemine giren ozan, artık daha cesur ve korkusuzdur. Ozan, bunu da yırtıcı kuş benzetmesiyle somutlaştırmıştır (Sağlam, 2019: 191-192).

On iki yıla adlarını veren hayvanlar helal ve haram hayvanlar olarak iki gruba ayrılmaktadır. Haram hayvanların adını taşıyan yıllarda uğursuz, kıtlıklar ve felaketlerle dolu, helal hayvan isimlerini taşıyan yıllarda huzur ve bereket olacağına inanılmaktadır. Kırgızlar arasında bazı ay adlarının da hayvan isimleriyle verilmesi o hayvan ile toplumun ekonomik, sosyal hatta coğrafi çevreyle ilgisini gösterdiği söylenebilir. Kırgızcadaki hayvan isimleriyle ilgili ay adları şunlardır (Aynakulova, 2007: 74-756):

1- Calğan Kuran ayı (Calğan = Yalan, Kuran= Erkek Karaca)	21 Mart – 20 Nisan
2- Çın Kuran (Çın= gerçek,)	21 Nisan – 22 Mayıs
3-Buğu (geyik)	23 Mayıs – 23 Haziran
4-Kulca (Dağ koçu)	23 Haziran – 22 Temmuz
5-Teke (Erkek keçi)	23 Temmuz – 22 Ağustos
6-Baş Oona (Oona:Sayga, Bozkır antilopu)	23 Ağustos – 22 Eylül
7-Ayak Oona	23 Eylül – 21 Ekim
8- Toğuzdun Ayı	22 Ekim – 20 Kasım
9- Cetinin Ayı	21 Kasım – 22 Aralık
10-Beştin Ayı	23 Aralık – 19 Ocak
11-Üçtün Ayı	20 Ocak – 20 Şubat
12-Birdin Ayı	21 Şubat - 20 Mart

Kazaklar arasında da on iki hayvanlı Türk takvimi hakkında oldukça zengin inanç halkaları oluşmuştur. Domuz yılında doğan Kazaklar bu hayvanın adını gizlemekte ve doğum yılı sorulduğunda “Kara Geyik” demektedirler. Ayrıca doğduğu yıla mensup hayvanı da öldürmez ve kesmezler.

Altay Kazakları da koy yılının en bereketli yıl olduğuna inanırlar. At yılı, ejderha yılı ve maymun yılı da bereketlidir. Tavşan, yılan, sıçan ve domuz yılları kıtlık ve felaket yıllarıdır. Sıçan yılında kar çok olur, domuz yılında soğuk çok olur vb. (Tavkul, 2007: 25-45)

İncelememizde kullandığımız efsaneler Bibigül Ospanaliyeva'nın “Kazakistan Janbil Bölgesi Efsaneleri” adlı doktora tezinden alınmıştır. Bu efsanelerde dikkati çeken ve diğerlerinden farklı gözüken yön, hayvanların münakaşaları sırasında söyledikleridir. Hayvanlar neden on ikili sistemde ilk yılın isminin kendi ismi olması gerektiğini, tamamen pragmatik bir mantıkla açıklamaya çalışmaktadırlar. Bu bakış tarzı da bozkır kültürü için uygun bir durumdur. Zira bu kültürde insanların her türlü çevre şartlarına uyum sağlaması yaşama şartıdır. Bu yüzden ilk olarak fiziki ihtiyaçlarının karşılanması gerekir. Hayvanlar, insanlara hangi yönlerden faydalı olduklarını sayarak bir bakıma tabiattaki doğal bir işbölümü dökümü yapmaktadırlar. Böylece her hayvanın bu pastoral senfoni içinde fonksiyonu, kendi ifadesiyle açıklanmaktadır. Bu açıklamaların yanında bir de insanların gözlemleriyle elde ettikleri birikimlerin ifadeleri söz konusu olmaktadır. Ospanaliyeva'nın vermiş olduğu metinde, bu konuyla ilgili şu bilgiler mevcuttur: On iki hayvanlı takvimdeki koyun yılı insanlar için en rahat yıl sayılmaktadır. Sığır yılında sık sık fırtınalar olmakta, köpek yılında doğan insanın köpeği özel olarak koruması gerekmektedir. Aksi hâlde işleri ters gider (Ospanaliyeva, 2011: 366).”

Hayvanların insanlara ne gibi faydalar sağladıkları bu efsanede özetle şu şekilde anlatılmaktadır: Sığır, insanlara sütünü, etini ve derisini verdiği için ilk yılın kendi ismi olmasını teklif eder. Yılkı, insanlara senin verdiklerini ben de veriyorum, ayrıca insanlar beni binmek için kullanırlar, der. Deve, yıldıya hitaben, sen çok nazıksın, ama senin gücünle benimkini kıyaslamak mümkün mü? Benim taşıdığım yükün yarısını taşıyamazsın. Ayrıca sen, özel biçilen otları, yulaf, arpa gibi yemleri yemen, pınar suyunu içmen gerekir. Benim susuzluğa karşı tahammülüm var, her türlü diken ve çalıyı yerim, sütün lezzetli, etim ve derim de kullanışlıdır, diye övünür.

Daha sonra koyun gelir ve “peki, ben olmasam ne olacak? Hangi Kazak hangi yünle keçeden evini, yünümle sınımsıcak kürkünü yapacak? Semiz koyun etinden lezzetli et var mı? Ben insanlara süt ve peynir de verir diyerek ilk yılın isminin koyun yılı olmasını ister.

Köpek gelip, siz boş konuşuyorsunuz, ben olmasam sizleri kurtlar çoktan yerdı diyerek ilk yılın kendi hakkı olduğunu ileri sürer.

Bu münakaşa gece yarısına kadar sürer ve sade sıçan sessizce dinler. Sonunda o münakaşayı “Boşuna münakaşa etmeyin. Kim sabah güneşini ilk defa görürse ilk yıla onun ismi verilsin.” diyerek kesip başka bir teklif sunar. Diğer hayvanlar, özellikle de deve boyunun uzunluğuna güvenerek bu teklifi kabul eder.

Sonunda sıçan devenin üstüne tırmanarak güneşi ilk defa görür ve on iki dilimli sistemde ilk yılın isminin sıçan olmasını kabul ettirir.

İnsanlar hayvanların davranışlarından daima etkilenmişlerdir. Hatta hayvanların bazı özelliklerini hayranlık duymuşlar ve onları daha üstün görmüşlerdir.

Efsanede kumazlığı ve çevikliği ile diğer hayvanlara üstünlük sağlayan sıçanın insandan daha akıllı olabileceği düşünülmüş ve onun hareketlerinden birtakım sonuçlar çıkarılmıştır. Mesela, kış soğuk ve sert geçecekse sıçan yuvasını derine kazmakta, inine bol yiyecek depolamaktadır. İnsanlar da bu davranışı bir kehanet olarak değerlendirmişlerdir. Böylece insanlar, hayvanlara belli bir üstünlük vasfı vermişler, hatta buna bağlı olarak daha uzaktaki gök cisimlerini hayvanlarla ilişkilendirerek değerlendirmişlerdir. Dolayısıyla on iki hayvanlı takvimde ismi geçen her hayvanın özelliklerine uygun bir karşılık gösterilerek tavsif edilmiştir. Mesela ejderhanın nisanın başlangıcına getirilmesi, onun gökyüzü yükselmek için topraktan çıktığı dönem nisan ayına rastlamaktadır. Aynı şekilde atın hızlı koşması da güneşin haziran ayında bütün dünyayı kat etmesiyle ilgilidir. Bu yüzden bu hayvanların isimlerini alan yıllar, nisan ve haziran ayına denk getirilmiştir.

Hayvanların davranışları insanların kehanetlerini ya da kehanet elde etme alışkanlığını ortaya çıkarmıştır. Bu takvimdeki hayvanlar için sıçanın ilk yıla adını vermesi, bana göre Çin tesiri olarak düşünülebilir. Fare ile devenin mücadelesi olarak sunulan ilk yıla sıçan isminin verilmesi, Çin-Hun savaşlarını anlatan bir efsanede karşımıza şu şekilde çıkmaktadır:

“Fare (sıçan) kemirgen bir hayvandır. Hiung-nu’lar Hoten’i işgal ederler. Dinlenmek üzere geceyi geçirmek isterler. Atlarının koşumlarını sıçanlar kemirirler. Ertesi gün Hun askerleri atlarına binemezler. Hoten’den çekilmek zorunda kalırlar. Şehrinin kurtulduğunu gören Hoten kralı, farelere minnettarlığını göstermek ister ve bir tapınak yaptırır.” (Roux, 2005: 129).

İncelememizde kullandığımız efsanede, hayvanların içinde güneşi en erken hangisi görürse ilk yılın onun ismini alması “güneş kültü” ile ilgili olmalıdır. Zira güneş, zaman ölçümü ile ilgili düşüncelerin pek çoğunda önemli bir rol oynamaktadır. Anadolu’da “gün görmek” deyiimi vardır. Anlamı “mutlu yaşamak”tır. Gün görmek, güneş görmek, her zaman insanları mutlu etmiştir. O hâlde güneşi ilk görenin isminin takvimdeki ilk yıla isim olarak verilmesi, her şeyden önce “gün görmek” deyimindeki mutluluğu hatırlatmaktadır. Bir diğer anlam da bir günün güneşin doğumu ile başlaması olayıdır. Güneşin doğumu nasıl günü yani 24 saatlik zaman dilimini başlatıyorsa on ikilik dilimi de güneşi ilk gören hayvan başlatsın dercesine güneş-hayvan ilişkisi kurulmaktadır. Böylece güneş kültü, yine Anadolu’daki pek çok bitkiye de benzer şekilde isim olmaktadır. Güne bakan gibi...

Atalarımız, insan gibi doğan, büyüyen ve batan güneşe antropomorfik bir anlam yüklemiştir. Ritm ve hareket, zaman kavramının başlangıcıdır. Zaman bilinci, hareketle ilgilidir. Unutulmayacak bir olay, bu olayı başlatan ilk hareket, zaman ölçeğinde daima bir sıfır noktası, bir başlangıç aramış ve ölçüye oradan başlamıştır. Bu durum, bütün toplumlar için böyle olmuştur.

Zaman kavramının ölçülebilir hâle getirilmesi için bu noktadan başlamak, hayatı ve toplumu bir düzen içinde algılamaya götürmüştür. Bu yüzden toplumların tamamı, zamanı kutsallaştırmıştır. Yunanlar Khronos adıyla bir zaman tanrısı, Zerdüştler, sınırsız (ezelden ebede) bir zamanı Zervan adıyla tanrıslaştırmışlardır. Türkler de Orhun Abidelerinde ifadesini bulan bir zaman tanrısından söz ederler.

Zamanı tarif etmek ve kayıt altına alabilmek için insanoğlu çevresinde olan bitenleri gözlemlemiş, tabiat olaylarını basit sistemlerle dilimlere bölerek gün, hafta, ay ve yıl gibi dönemlerle ölçülebilir hâle getirmiştir. Bu dönemleri nasıl başlatacakları ve nasıl bir kayıt sistemi yaratacağı meselesinde çevresindeki hayati önem taşıyan olaylardan faydalanmıştır. Mesela Yunanlar takvim yıllarını ilk olimpiyatların yapıldığı MÖ 776 yılı ile başlatmışlardır. Romalılar, Roma şehrinin kuruluş yılı kabul edilen MÖ 753 yılını, Hristiyanlar, Hz. İsa’nın doğduğu yılı, Müslümanlar peygamberimiz Hz. Muhammed’in Mekke’den Medine’ye göç ettiği 622 yılını takvimlerine başlangıç yılı olarak almışlardır.

Sonuç

Bütün takvimlerde belli olayların yanı sıra, güneşin, ayın, yıldızların ve gezegenlerin durum ve hareketleri, mevsimlerin ritmi, gün ve gecenin durumu ve süreleri (gün ve gecenin eşit olduğu ekinokslar gibi) önemli rol oynamışlardır.

Günümüzde Nevruz da (21 Mart) mevsimlerin ritmik dönüşümleri sırasında baharın gelişini esas alan bir zaman başlangıcıdır.

Sonuç olarak incelemeye çalıştığımız bu Kazak efsanesi, bize insanlığın ilk dönemlerinden günümüze kadar insan-hayvan ilişkilerinin, sosyal hayatın yanı sıra, dinî görüşlerini ve inançlarını da nasıl etkilediğini göstermektedir.

J.P. Roux, “Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar” adlı eserinde “Henüz nasıl mücadele edeceğini bilmediği tabiat güçlerine karşı, gökle iletişim kurmak için ağaca bağımlı kalan insanoğlu, bitki örtüsünün bitmeyen verimliliği karşısında hayrete düşer, yiyeceğini, giyeceğini ve hareket etme yeteneğini borçlu olduğu hayvanı da her şeyin gerçek ve temel biçimi olarak görür. Kendinden daha iyi yüzen, daha iyi uçan, daha iyi avlayan ve hata yapmadan geleceği bilen hayvanlara karşı, insanoğlu kendi zayıflığı ile yüzleşir. Yetersizliğinin sebebi olarak yalnız insanı düşünür. Bu zorlukları din, büyü, hayvan ve bitkilerin taklidi hatta mümkünse özdeşleşerek yenmek ister.” hükmüne varır. Bu hükme katılmamak elbette mümkün değildir. İncelediğimiz Kazak efsanesi de zaten bu fikri doğrulamaktadır.

Sonnot:

1. E. Chavannes’in “Le Cycle Turc des Douze Animaux”, TP (T’oung-Pao), Leiden 1906, s. 51-122; Bahaeddin Özel, Türk Mitolojisi, Ankara 1989, Osman Turan, On İki Hayvanlı Türk Takvimi, İst. 1941, Uno Harva, Die Religiösen Vorstellungen der Altaischer Volker (Helsinki-1938) Eugene Schuyler, Türkistan, Notes of a Journey in Russian Turkistan, Hokand, Bukhara and Kuldja, (London, 1967), Abdulhaluk Çay, Türk Ergenekon Bayramı, Ankara 1988.

Kaynaklar

- ATALAY, B.(1992). Divânü Lügati’t-Türk tercümesi I-II-III. Ankara: TDK Yayınları, 1992.
- AYNAKULOVA, G. (2007), “Gregoryen Kıpçaklar ve On iki Hayvanlı Türk Takvimi Üzerine”, *Milli Folklor*, 2007. S.74, s.21-28.
- BAYNIYAZOV, A., BAŞKAPAN, V. ve KOÇ, K. (2003). *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- CHAVANNES, E.,(1906), “*Le Cycle Turc des Douze Animaux*”, TP (T’oung-Pao), Leiden.
- Kırgız Sovet Ensiklopediyası (1977). Frunze/Bişkek.
- OSPANALIYEVA, B. (2011), *Kazakistan Jambıl Bölgesi Efsaneleri (İnceleme-Metinler)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ÖGEL, B. (1989). *Türk Mitolojisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ROUX, J. P. (2005). *Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- SAĞLAM, S. (2019) Jambıl’ın “Akın Boldım” Adlı Şiiri Üzerine Bir İnceleme, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi Turkish World Journal of Language and Literature*, Sayı/Issue: 48, s.181-212.
- TAVKUL, U. (2007). “Kültürel Etkileşim Açısından On İki Hayvanlı Türk Takviminin Yayılışı”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.4. S.1,s.25-45.
- TURAN, O. (1941). *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.